

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφία της Γλώσσας

Ενότητα: Θεωρία νοήματος του Frege. Το πρόβλημα του νοήματος

Ελένη Μανωλακάκη

Σχολή Θετικών Επιστημών

Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (Μ.Ι.Θ.Ε.)

1.	Frege: Το πρόβλημα του νοήματος.....	3
1.1	Ο γρίφος της ισότητας	4
1.2	Η ισχύς του νόμου του Leibniz στον πλάγιο λόγο	5
1.3	Το νόημα όρων που στερούνται αναφοράς.....	6
1.4	Σημασία και αναφορά των μοναδιαίων όρων	7
1.5	Σημασία και αναφορά μιας δηλωσιακής πρότασης	10
1.6	Τι είναι η σημασία;	11
1.7	Αναφορά δηλωσιακών προτάσεων:.....	13
1.8	Ελλιπή Σύμβολα	14
1.9	Η αντικειμενικότητα της σημασίας και η αποδέσμευση από τον ψυχολογισμό	16
1.10	Αρχή του πλαισίου:.....	19
2.	Σημειώματα	20

1. Frege: Το πρόβλημα του νοήματος

Ο Gottlob Frege (1848-1925) υπήρξε ο θεμελιωτής της σύγχρονης Λογικής και μαζί με τους B. Russell, L. Wittgenstein και G. E. Moore πατέρας της Αναλυτικής Φιλοσοφίας. Οι εργασίες του στη Λογική, στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών, στη Φιλοσοφική Λογική και στη θεωρία νοήματος αποτελούν αφετηρία και σημεία αναφοράς για τις μετέπειτα έρευνες σ' αυτούς τους τομείς. Ο Frege εισήγαγε ένα σύστημα συμβολικής Λογικής που επεκτείνει κατά πολύ την Αριστοτελική Λογική, επιχείρησε την αναγωγή της Αριθμητικής στη Λογική με σκοπό —αντίθετα προς την Καντιανή θεώρηση— να καταδείξει ότι οι προτάσεις της Αριθμητικής είναι αναλυτικές και εισήγαγε τις κεντρικές για τη θεωρία του νοήματος έννοιες της σημασίας και της αναφοράς.

Οφείλουμε να επισημάνουμε, δίχως να έχουμε εδώ τη δυνατότητα μιας διεξοδικότερης παρουσίασης, ότι οι εργασίες του Frege στη θεωρία νοήματος έχουν αφετηρία την αναζήτηση ενός συστήματος εννοιολογικού συμβολισμού της καθαρής σκέψης, στο οποίο θα μπορούμε να ελέγχουμε με τον πλέον αξιόπιστο τρόπο την εγκυρότητα κάθε συλλογισμού και να αποκαλύπτουμε όλες τις προϋποθέσεις που υπεισέρχονται, συχνά με λανθάνοντα τρόπο, στους συλλογισμούς. Αυτό το σύστημα συμβολισμού θα αποτελούσε, υπό κάποια έννοια, την πραγμάτωση του ιδεώδους του Leibniz για μια καθολική γλώσσα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο αναζήτησης ο Frege οδηγείται στη διάκριση ανάμεσα στη σημασία και την αναφορά μιας γλωσσικής έκφρασης και αποστασιοποιεί το νόημα των γλωσσικών εκφράσεων από την υποκειμενική ιδέα, παράσταση και εν γένει τα ψυχολογικά συμβάντα.

Η θεωρία νοήματος του Frege βασίζεται στη διάκριση ανάμεσα στη σημασία και την αναφορά μιας γλωσσικής έκφρασης και εισάγεται έπειτα από την απόρριψη μιας απλοϊκής αναπαραστασιακής θεώρησης του νοήματος —της θέσης ότι το νόημα μιας γλωσσικής έκφρασης συνίσταται σε έναν απλό συσχετισμό ανάμεσα στην έκφραση και κάποιο αντικείμενο¹— και έπειτα από την απόρριψη του ψυχολογισμού —της θέσης ότι το νόημα είναι μια ψυχολογική οντότητα και οι λογικές σχέσεις είναι ψυχολογικές διασυνδέσεις. Σύμφωνα με τον Frege το νόημα μιας γλωσσικής έκφρασης δεν συνίσταται σε έναν απλό συσχετισμό ανάμεσα στην έκφραση και κάποιο αντικείμενο αλλά ούτε και σε μια ιδέα ή νοητική παράσταση. Ας δούμε όμως περισσότερο αναλυτικά τα επιχειρήματα του Frege ενάντια σε αυτές τις θέσεις.

Πρώτα παρουσιάζουμε τα επιχειρήματα του Frege ενάντια στη θέση ότι το νόημα συνίσταται σε έναν απλοϊκό συσχετισμό ανάμεσα στο γλωσσικό όρο και σε ένα αντικείμενο.

¹ Αυτή η θέση διατυπώνεται στο Mill, J. S. (1867/1961) *A System of Logic*, London, Longmans.

Εάν το νόημα ενός γλωσσικού όρου συνίστατο σε μια απλή αντιστοίχιση της λέξης με το αντικείμενο, για παράδειγμα εάν θεωρήσουμε ότι το νόημα του όρου 'Αριστοτέλης' είναι το συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο της αρχαιότητας, και ότι το νόημα της γλωσσικής έκφρασης 'ο Αυγερινός' είναι το συγκεκριμένο πλανητικό σώμα –ο πλανήτης Αφροδίτη- τότε, δύο γλωσσικοί όροι που αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο θα ήταν συνώνυμοι². Υπό μια τέτοια θεώρηση η έκφραση 'Αυγερινός' και η έκφραση 'Αποσπερίτης' θα είχαν το ίδιο νόημα εφόσον και οι δύο εκφράσεις αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο, στον πλανήτη Αφροδίτη. Για τον ίδιο λόγο, οι εκφράσεις 'ο Αριστοτέλης' και 'ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου' θα ήταν συνώνυμες εφόσον αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο.

1.1 Ο γρίφος της ισότητας

Ένα πρόβλημα που εμφανίζεται εάν δεχθούμε ότι το νόημα συνίσταται σε μια απλή συσχέτιση της λέξης με ένα αντικείμενο είναι ότι μια τέτοια θεώρηση δεν εξηγεί το πώς είναι δυνατό ορισμένες αληθείς προτάσεις ισότητας να έχουν πληροφοριακό περιεχόμενο.

Για παράδειγμα, ας θεωρήσουμε τις εξής δύο προτάσεις που εκφράζουν ισότητα

I) 'Ο Αυγερινός είναι ο Αυγερινός'

και

II) 'Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης'

Η πρόταση I) είναι αναλυτική και είναι γνωστή a priori. Μια αλήθεια σαν την I) δεν επεκτείνει τη γνώση μας και δεν έχει πληροφοριακό περιεχόμενο. Το ότι ο Αυγερινός είναι ο Αυγερινός είναι μια αλήθεια που αναγνωρίζεται τετριμμένα από το νόμο της Λογικής για την ταυτότητα, από το νόμο που λέει ότι κάθε πράγμα ταυτίζεται με τον εαυτό του. Η αλήθεια όμως της πρότασης II) δεν είναι γνωστή a priori και η αναγνώριση της αλήθειας της δεν είναι τετριμμένη υπόθεση. Η αλήθεια της II) δεν παράγεται αποκλειστικά από κάποιο νόμο της Λογικής. Το ότι ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης υπήρξε προϊόν επιστημονικής ανακάλυψης. Η αναγνώριση της αλήθειας της II) επεκτείνει τις γνώσεις μας και έχει πληροφοριακό περιεχόμενο. Μας πληροφορεί ότι ο Αυγερινός και ο Αποσπερίτης είναι το ίδιο πλανητικό σώμα.

Για τη διευκρίνιση του ίδιου προβλήματος θεωρείστε τις προτάσεις:

² Η διατύπωση: «...ο όρος 'Αριστοτέλης'...» περιέχει πλεονασμό. Τα απλά εισαγωγικά που ακολουθούν τις φράσεις 'η πρόταση', 'ο όρος', 'το σύμβολο' κτλ χρησιμοποιούνται εδώ μόνο για απόδοση έμφασης στο ότι αναφερόμαστε στη γλωσσική έκφραση, την γλωσσική πρόταση ή όρο. Χρησιμοποιούμε διπλά εισαγωγικά «,» για την αναφορά στη γλωσσική έκφραση, για παράδειγμα το «Σωκράτης» δηλώνει τον γλωσσικό όρο, δηλαδή ένα κύριο όνομα της ελληνικής γλώσσας.

I') 'Ο Αριστοτέλης είναι ο Αριστοτέλης'

II') 'Ο ιδρυτής του Λυκείου στην αρχαία Αθήνα ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου'

Γνωρίζει κανείς ότι η πρόταση I') είναι αληθής ακόμη και αν δεν γνωρίζει τίποτα για τον Αριστοτέλη. Η I') είναι μια τετριμμένα αληθής πρόταση. Όμως η αναγνώριση της αλήθειας της II') δεν είναι τετριμμένη. Η πρόταση II') περιέχει μια πληροφορία. Η πληροφορία που περιέχει είναι ότι το ιστορικό πρόσωπο Αριστοτέλης, που ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου ίδρυσε το Λύκειο στην αρχαία Ελλάδα

Εάν το νόημα μιας γλωσσικής έκφρασης ήταν, όπως ισχυρίζεται μια απλοϊκή αναπαραστασιακή θεωρία, απλώς η αναφορά της, δηλαδή το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται, οι όροι 'Αυγερινός' και 'Αποσπερίτης' θα έπρεπε να θεωρηθούν συνώνυμοι, όπως και οι όροι 'ο ιδρυτής του Λυκείου στην αρχαία Αθήνα' και 'ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου'. Επομένως οι προτάσεις II) και II') θα ήταν όπως και οι προτάσεις I) και I') τετριμμένα αληθείς. Αυτό όμως, όπως διαπιστώθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, δεν ισχύει.

1.2 Η ισχύς του νόμου του Leibniz στον πλάγιο λόγο

Σύμφωνα με τον νόμο του Leibniz³, η αντικατάσταση σε μια πρόταση ενός όρου από άλλον που αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο δεν αλλάζει την τιμή αλήθειας της πρότασης.

Για παράδειγμα ας θεωρήσουμε την αληθή πρόταση

'Ο Αυγερινός είναι πλανήτης'.

Εάν αντικαταστήσουμε τον όρο 'Αυγερινός' από τον όρο 'Αποσπερίτης', ο οποίος αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο, τότε η πρόταση

'Ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης'

είναι επίσης αληθής.

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις προτάσεων όπου η αντικατάσταση ενός όρου από άλλον που αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αλλαγή της αληθοτιμής της πρότασης

Για παράδειγμα, θεωρείστε αληθή την πρόταση

³Ο νόμος του Leibniz εκφράζεται: για κάθε $\chi, \psi, \chi=\psi$ εάν και μόνο εάν για κάθε $\varphi, \varphi(\chi)=\varphi(\psi)$. Σε ελεύθερη απόδοση ο νόμος του Leibniz λέει ότι εάν δύο αντικείμενα ταυτίζονται, τότε οτιδήποτε είναι αληθές για το ένα είναι αληθές και για το άλλο (αρχή της αντικατάστασης) και αντίστροφα, εάν δύο αντικείμενα δε διακρίνονται, δηλαδή οτιδήποτε είναι αληθές για το ένα είναι αληθές και για το άλλο, τότε αυτά ταυτίζονται (ταυτότητα των μη διακρίσιμων).

ι) 'Ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης'

Αν αντικαταστήσουμε τον όρο 'Αυγερινός' από τον όρο 'Αποσπερίτης' ο οποίος αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο έχουμε την πρόταση ιι)

ιι) 'Ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης'

Η αλήθεια της ι) δεν εγγυάται την αλήθεια της ιι), μιας και ο Γιώργος μπορεί να μην έχει την πεποίθηση ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης. Μπορεί δηλαδή να είναι ψευδές ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης.

Ο νόμος του Leibniz δεν ισχύει στην περίπτωση αυτή διότι, παρότι το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται ο όρος 'Αυγερινός' είναι το ίδιο αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται ο όρος 'Αποσπερίτης', είναι αληθές ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης, ενώ δεν είναι αληθές ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης⁴.

Εάν το νόημα ενός όρου ήταν απλώς η αναφορά του θα έπρεπε, εφόσον είναι αληθές ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης, να είναι επίσης αληθές ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης. Αυτό όμως ίσως να μην ισχύει.

1.3 Το νόημα όρων που στερούνται αναφοράς

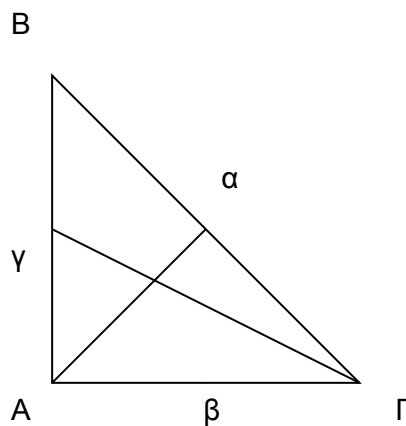
Ένα επιπλέον πρόβλημα που εμφανίζεται εάν θεωρήσουμε ότι το νόημα ενός όρου είναι απλώς η αναφορά του, δηλαδή το αντικείμενο στο οποίο ο όρος αναφέρεται, σχετίζεται με τις εκφράσεις που στερούνται αναφοράς. Εκφράσεις όπως 'πήγασος', 'η βραδύτερα συγκλίνουσα ακολουθία', 'ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας' δεν έχουν αναφορά. Δεν υπάρχει αντικείμενο στο οποίο οι εκφράσεις αυτές να αναφέρονται. Όμως δεν θα χαρακτηρίζαμε τέτοιες εκφράσεις ως κενές νοήματος. Μπορούμε να κατανοήσουμε τέτοιες εκφράσεις καθώς και προτάσεις στις οποίες αυτές εμφανίζονται παρά το ότι δεν υπάρχει αντικείμενο στο οποίο οι εκφράσεις να αναφέρονται. Μπορούμε, επίσης, να κατανοήσουμε καθώς και να επικοινωνήσουμε με προτάσεις όπως 'ο Όμηρος ήταν τυφλός ποιητής της αρχαιότητας' παρά το ότι δεν γνωρίζουμε εάν ο Όμηρος υπήρξε στην πραγματικότητα.

⁴ Χωρίς να αποτελεί ορισμό, στα ονομαζόμενα εκτασιακά πλαίσια ισχύει η αρχή της αντικατάστασης. Στα εκτασιακά πλαίσια αντιπαρατίθενται τα εντασιακά πλαίσια για τα οποία η συγκεκριμένη αρχή, καθώς και άλλες θεμελιώδεις αρχές της Λογικής, δεν ισχύουν. Τα εντασιακά πλαίσια τα συναντάμε στη σχετική βιβλιογραφία επίσης με τους όρους πλάγια πλαίσια, ψυχολογικά πλαίσια καθώς και αδιαφανή (opaque) πλαίσια.

1.4 Σημασία και αναφορά των μοναδιαίων όρων

Ο Frege προτείνει τη θεώρηση μιας άλλης παραμέτρου στο νόημα ενός όρου πέρα από την αναφορά. Την παράμετρο αυτή του νοήματος την ονομάζει σημασία. Η σημασία ενός όρου περιέχει έναν τρόπο σήμανσης του αντικειμένου που αποτελεί την αναφορά του. Ένας όρος εκφράζει τη σημασία του, εκφράζει ένα τρόπο παρουσίασης του αντικειμένου που υποδηλώνει, έναν τρόπο νόησης της αναφοράς. Στο νόημα ενός όρου, σύμφωνα με τον Frege, αποδίδεται μια *γνωσιακή λειτουργία*. Η σύλληψη του νοήματος εκφράσεων εμπεριέχει τη σύλληψη ενός τρόπου γνωσιακής προσέγγισης των αντικειμένων. Η σημασία, για τον Frege, είναι η *γνωσιακή αξία* μιας έκφρασης. Μια γλωσσική έκφραση έχει νόημα εφόσον εκφράζει έναν τρόπο προσδιορισμού ενός αντικειμένου. Κάποιος που κατανοεί ένα μοναδιαίο όρο συλλαμβάνει ένα τρόπο προσδιορισμού της αναφοράς του όρου και της αλήθειας των προτάσεων που περιέχουν τον αυτόν τον όρο⁵. Η σημασία ενός όρου, ο τρόπος σήμανσης της αναφοράς, προσδιορίζει το αντικείμενο που αποτελεί την αναφορά του όρου και επίσης εν μέρει προσδιορίζει την τιμή αλήθειας προτάσεων στις οποίες εμφανίζεται αυτός ο όρος. Για παράδειγμα, ο όρος 'Αυγερινός' εκφράζει ένα τρόπο προσδιορισμού του πλανήτη Αφροδίτη. Ο πλανήτης Αφροδίτη προσδιορίζεται ως το πρωινό άστρο. Η αναφορά του όρου 'Αυγερινός' προσδιορίζεται ως εκείνο το πλανητικό σώμα που εμφανίζεται το πρωί.

Χαρακτηριστικό για τη διάκριση σημασίας-αναφοράς είναι ένα παράδειγμα του Frege από τη Γεωμετρία. Βλέπουμε το τρίγωνο ΑΒΓ:

⁵ Η λειτουργία της σημασίας στον προσδιορισμό της τιμής αλήθειας των προτάσεων διευκρινίζεται στην παράγραφο για τις δηλωσιακές προτάσεις.

Ας θεωρήσουμε το σημείο τομής των ευθειών Αα και Γγ που ενώνουν τις κορυφές Α και Γ με τα μέσα των απέναντι πλευρών α και γ αντίστοιχα. Και ας θεωρήσουμε το σημείο τομής των ευθειών Αα και Ββ που ενώνουν τις κορυφές Α και Β με τα μέσα των απέναντι πλευρών α και β αντίστοιχα. Οι εκφράσεις 'το σημείο τομής των Αα και Γγ' και 'το σημείο τομής των Αα και Ββ' αναφέρονται στο ίδιο σημείο. Ωστόσο, ο τρόπος προσδιορισμού αυτού του σημείου διαφέρει στις δύο περιπτώσεις. Η φράση (οριστική περιγραφή) 'το σημείο τομής των Αα και Γγ' εκφράζει ένα τρόπο προσδιορισμού αυτού του σημείου διαφορετικό από τον τρόπο προσδιορισμού του ίδιου σημείου που εκφράζεται από τη φράση 'το σημείο τομής των Αα και Ββ'. Η κατανόηση αυτών των φράσεων εμπεριέχει ουσιαδώς τη σύλληψη ενός τρόπου προσδιορισμού ενός συγκεκριμένου σημείου. Ενώ το σημείο είναι το ίδιο, ο τρόπος που αυτό προσδιορίζεται από τις δύο εκφράσεις διαφέρει. Εφόσον η σημασία μιας έκφρασης είναι αυτό που συλλαμβάνουμε όταν κατανοούμε την έκφραση το οποίο προσδιορίζει την αναφορά της έκφρασης, οι δύο φράσεις εκφράζουν διαφορετική σημασία.

Θεωρώντας τη σημασία, τον τρόπο σήμανσης ενός αντικειμένου, παράμετρο του νοήματος ενός όρου ας δούμε πώς ο Frege απαντά στα προβλήματα του νοήματος.

Η έκφραση 'Αυγερινός' και η έκφραση 'Αποσπερίτης' έχουν την ίδια αναφορά, αλλά εκφράζουν διαφορετικές σημασίες. Ο τρόπος σήμανσης του πλανήτη Αφροδίτη που εκφράζεται από τον όρο 'Αυγερινός' -το άστρο που εμφανίζεται το πρωί- είναι διαφορετικός από τον τρόπο σήμανσης του ίδιου αντικειμένου, του πλανήτη Αφροδίτη, που εκφράζεται από τον όρο 'Αποσπερίτης' -το άστρο που εμφανίζεται το βράδυ-. Οι δύο εκφράσεις, 'Αυγερινός', 'Αποσπερίτης', αν και αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο, διαφοροποιούνται ως προς το νόημα. Επομένως η πρόταση

'Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης'

είναι αληθής αλλά όχι κενή πληροφοριακού περιεχομένου. Η πρόταση αυτή μας πληροφορεί για το ότι το αντικείμενο που παρουσιάζεται ως το πρωινό άστρο είναι το ίδιο αντικείμενο που παρουσιάζεται ως το βραδινό άστρο⁶.

Έχοντας διακρίνει ανάμεσα στη σημασία και την αναφορά των γλωσσικών εκφράσεων ο Frege απαντά στο πρόβλημα αποτυχίας ισχύος του νόμου του Leibniz (αρχή της αντικατάστασης) στις δευτερεύουσες προτάσεις του πλαγίου λόγου και δοξικών προτάσεων με τον εξής τρόπο. Όροι που απαντώνται στο περιεχόμενο προτάσεων του πλαγίου λόγου, ψυχολογικών ρημάτων και γενικότερα στο περιεχόμενο προτασιακών στάσεων δεν έχουν τη συνήθη αναφορά⁷. Η αναφορά ενός όρου όταν αυτός απαντάται στο περιεχόμενο τέτοιων προτάσεων είναι η συνήθης σημασία του.

⁶ Σημειωτέον ότι η κατανόηση από ένα υποκείμενο δύο μη συνώνυμων όρων που έχουν κοινή αναφορά δεν αυτοματοποιεί την αναγνώριση από το υποκείμενο του ότι οι δύο όροι έχουν κοινή αναφορά.

⁷ Προτάσεις που αποδίδουν προτασιακές στάσεις είναι: S πιστεύει x, T λέει y, Q φοβάται z, P ελπίζει r κοκ, όπου S, T, Q, P αναφέρονται σε υποκείμενα, και x, y, z, r αναφέρονται σε (δευτερεύουσες) προτάσεις. Τα περιεχόμενα προτασιακών στάσεων δημιουργούν κατ'εξοχήν εντασιακά πλαίσια.

Επομένως, θεωρώντας αναφορά των όρων `Αυγερινός` και `Αποσπερίτης` όταν αυτοί εμφανίζονται στο περιεχόμενο προτάσεων όπως

`ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης`

και

`ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης`

τη συνήθη σημασία τους, ο νόμος του Leibniz δεν παραβιάζεται. Οι συνήθεις σημασίες των δύο εκφράσεων είναι διαφορετικές και επομένως σ' αυτά τα πλαίσια οι δύο εκφράσεις έχουν διαφορετική αναφορά. Επομένως η αντικατάσταση του ενός όρου από τον άλλον σ' αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό, δίχως παραβίαση της αρχής της αντικατάστασης, να επιφέρει αλλαγή στην αληθοτιμή της πρότασης⁸.

Η θεώρηση της σημασίας ως παραμέτρου του νοήματος απαντά στο πρόβλημα του νοήματος όρων που στερούνται αναφοράς. Εκφράσεις που στερούνται αναφοράς δεν στερούνται και νοήματος, εφόσον εκφράζουν κάποια σημασία. Για παράδειγμα, ο όρος `πήγασος` έχει μια σημασία η οποία εκφράζεται από την περιγραφή `το φτερωτό άλογο`. Κάποιος που συλλαμβάνει τη σημασία του όρου, είναι σε θέση να κατανοήσει τον όρο.

Εδώ θα παρατηρήσουμε μια ασυνέπεια προς τη θεώρηση της σημασίας ως τρόπου παρουσίασης της αναφοράς. Εάν η σημασία είναι ο τρόπος παρουσίασης της αναφοράς, πώς είναι άραγε δυνατό μια έκφραση που στερείται αναφοράς να εκφράζει κάποια σημασία; Πως, δηλαδή, μπορεί να υφίσταται τρόπος προσδιορισμού μιας μη υπαρκτής οντότητας; Ο Frege δεν μας δίνει ξεκάθαρη απάντηση στο σημείο αυτό. Δηλώνει ότι θεωρεί ατέλεια των φυσικών γλωσσών το ότι περιέχουν όρους που στερούνται αναφοράς. Σε μια ιδεώδη γλώσσα κάθε έκφραση με νόημα έχει αναφορά. Ο Frege προτείνει να θεωρήσουμε συμβατικά ως αναφορά τέτοιων εκφράσεων την κενή κλάση, δηλαδή τον αριθμό 0.

Ο M. Dummett (1971), ερμηνεύοντας τον Frege, προτείνει να θεωρήσουμε τη σημασία ως ένα κριτήριο αναγνώρισης της αναφοράς. Δηλαδή, κάποιος που συλλαμβάνει τη σημασία ενός όρου είναι σε θέση να αναγνωρίσει την αναφορά του όρου. Σύμφωνα με μια τέτοια ερμηνεία, κάποιος που κατανοεί τον όρο `πήγασος` είναι σε θέση, σε παρουσία κάποιου πήγασου, να αναγνωρίσει αυτό το αντικείμενο ως την αναφορά του όρου. Εκλαμβάνοντας τη σημασία ως ένα κριτήριο αναγνώρισης της αναφοράς, το νόημα ανεξαρτητοποιείται από την ύπαρξη αναφοράς.

Τα προβλήματα του γρίφου της ισότητας, της ισχύος του νόμου του Leibniz στον πλάγιο λόγο και του νοήματος όρων που στερούνται αναφοράς αποτελούν θεμελιώδη προβλήματα σχετικά με το νόημα. Τα προβλήματα αυτά αποτελούν το λόγο για τον οποίο μια *απλοϊκή* θεωρία σύμφωνα με την

⁸ Σαν άσκηση στο σημείο αυτό προσπαθήστε να σκεφτείτε μια απάντηση στο εξής ερώτημα: πώς θα θεωρούσατε τη σημασία και την αναφορά του όρου `Αυγερινός` στην πρόταση `Η Μαρία υποψιάζεται ότι ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης`;

οποία το νόημα μιας λέξης είναι ένα αντικείμενο, για παράδειγμα το νόημα της λέξης 'Σωκράτης' είναι ο Σωκράτης, το νόημα της λέξης 'Αυγερινός' είναι ένα ουράνιο σώμα, δεν ευσταθεί. Μια τέτοια απλοϊκή θεωρία για το νόημα αντιμετωπίζει περαιτέρω προβλήματα. Για παράδειγμα σε ποιο αντικείμενο αντιστοιχεί η λέξη 'και', σε ποιο αντικείμενο αντιστοιχεί η λέξη 'ή', οι λέξεις 'εάν...τότε'; Ο Frege απορρίπτει μια απλοϊκή θεωρία της αναφοράς θεωρώντας τον τρόπο προσδιορισμού της αναφοράς μιας έκφρασης και τελικά τον τρόπο προσδιορισμού της τιμής αλήθειας μιας πρότασης που περιέχει την έκφραση ως παράμετρο του νοήματος της έκφρασης⁹.

1.5 Σημασία και αναφορά μιας δηλωσιακής πρότασης

Για τον Frege μια δηλωσιακή πρόταση —'Ο Αυγερινός είναι πλανήτης', 'Ο Αριστοτέλης ήταν δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου', 'Ο Αριστοτέλης ήταν δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας'— εκφράζει μια σκέψη η οποία προσδιορίζει την αλήθεια ή το ψεύδος της πρότασης¹⁰. Η αλήθεια ή το ψεύδος ανήκουν κατά πρωτεύοντα τρόπο στη σκέψη και κατά δευτερεύοντα τρόπο στην πρόταση. Μια πρόταση είναι αληθής εάν η σκέψη που εκφράζεται από την πρόταση είναι αληθής. Μια πρόταση είναι ψευδής εάν η σκέψη που εκφράζεται από την πρόταση είναι ψευδής. Στη σκέψη μιας πρότασης ανήκει ό,τι σχετίζεται με την τιμή αλήθειας της πρότασης. Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά αυτή τη θέση.

Συχνά διακρίνουμε στις προτάσεις ένα ιδιαίτερο ύφος, κάποιο στυλ, ένα τόνο ή την παρουσία έμφασης σε κάτι που εκφράζει η πρόταση. Εφόσον αυτά τα χαρακτηριστικά, -ύφος, στυλ, τόνος, έμφαση -δεν συμβάλλουν στον προσδιορισμό της αλήθειας ή του ψεύδους της πρότασης δεν ανήκουν στη σκέψη που εκφράζεται από αυτήν. Για παράδειγμα, οι προτάσεις

'Ο Αριστοτέλης ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου αλλά και σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας'

και

'Ο Αριστοτέλης ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας'

ίσως διαφέρουν ως προς το ότι η πρώτη αποδίδει μια έμφαση που λείπει από τη δεύτερη. Η εμφάνιση της λέξης 'αλλά' στην πρώτη πρόταση αποδίδει έμφαση στο ότι ο Αριστοτέλης υπήρξε σπουδαίος φιλόσοφος. Αυτή η έμφαση λείπει στη δεύτερη πρόταση. Όμως οι δύο προτάσεις εκφράζουν την ίδια σκέψη, εφόσον η εμφάνιση του 'και' και του 'αλλά' συμβάλλουν με τον ίδιο τρόπο

⁹ Μια εκδοχή μιας απλοϊκής θεωρίας της αναφοράς βρίσκουμε στον J. S. Mill, 1872, *A System of Logic*.

¹⁰ Σκέψεις για τον Frege εκφράζονται επίσης από ερωτηματικές προτάσεις των οποίων η απάντηση μπορεί να δοθεί με 'ναι' ή 'όχι'.

στον προσδιορισμό της τιμής αλήθειας της πρότασης. Με άλλα λόγια, οι σύνδεσμοι 'και' και 'αλλά' έχουν τον ίδιο αληθοπίνακα.

Το ύφος μιας πρότασης δεν αποτελεί στοιχείο του γνωσιακού νοήματος της πρότασης, της σκέψης που εκφράζει η πρόταση. Επίσης, στη σκέψη δεν ανήκει η δυνατότητα μιας πρότασης να προκαλεί συνειρμούς. Εκφράσεις από τον ποιητικό λόγο συχνά προκαλούν συγκεκριμένα συναισθήματα ή άλλες συνειρμικές συσχετίσεις στον αναγνώστη. Αυτή η δυνατότητα των ποιητικών εκφράσεων δεν ανήκει στη σκέψη που εκφράζεται από την πρόταση, εφόσον αυτοί οι συνειρμοί δεν υφίστανται ως προς την αλήθεια δεν προσδιορίζουν την αλήθεια της πρότασης ούτε προσδιορίζονται ως προς την αλήθεια της πρότασης. Αυτή η δυνατότητα του ποιητικού λόγου δεν συνεισφέρει στη γνωσιακή αξία εκφράσεων η οποία σχετίζεται αποκλειστικά με την αλήθεια ή το ψεύδος. Ο Frege δεν αρνείται ότι ο ποιητικός λόγος εκφράζει σκέψεις. Τέτοιες εκφράσεις περιέχουν σκέψεις εφόσον τις κατανοούμε συλλαμβάνοντας το νόημά τους. Και όταν γίνεται αναφορά σε υπαρκτά πρόσωπα ή αντικείμενα, οι σκέψεις του ποιητικού λόγου επιδέχονται τιμή αλήθειας. Πιο συχνά όμως στις περιπτώσεις του ποιητικού λόγου δεν μας ενδιαφέρει εάν γίνεται λόγος για υπαρκτά πρόσωπα ή αντικείμενα και εάν τελικά οι προτάσεις είναι αληθείς, ούτε ποιες σκέψεις θα ήταν αληθείς ως συνέπεια της αλήθειας αυτών. Ως παράδειγμα ας θεωρήσουμε την εμπνευσμένη από τον Όμηρο πρόταση "Ερχεται η ροδοδάχτυλη νυχθοθρεμμένη Αυγούλα". Στην ποιητική προσέγγιση αυτής της πρότασης έχουν ενδιαφέρον οι συνειρμοί που προκαλεί η ανάγνωσή της. Η δυνατότητα πρόκλησης (μη λογικά συνδεδεμένων) συνειρμών δεν είναι όμως χαρακτηριστικό του γνωσιακού νοήματος της πρότασης. Στο γνωσιακό νόημα της πρότασης, στην σκέψη που εκφράζει η πρόταση, ανήκει ό,τι θα συνέβαλε στον προσδιορισμό της τιμής αλήθειας της. Η πρόταση είναι αληθής εάν τη στιγμή της εκφοράς της ξημερώνει.

Η σκέψη, λοιπόν, είναι ο 'λογικός πυρήνας' της πρότασης και στο λογικό πυρήνα ανήκει ότι σχετίζεται με την τιμή αλήθειας της πρότασης. Ο 'λογικός πυρήνας' της πρότασης προσδιορίζει την τιμή αλήθειας της πρότασης και χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη πρόταση σχετίζεται με την αλήθεια άλλων προτάσεων. Δηλαδή, ο 'λογικός πυρήνας' της πρότασης, η σκέψη που εκφράζει αυτή, καθορίζει τις λογικές διασυνδέσεις της πρότασης.

1.6 Τι είναι η σημασία;

Σε όλα τα παραδείγματα που παρουσιάζει ο Frege για να εξηγήσει τη σημασία ενός όρου χρησιμοποιεί οριστικές περιγραφές. Για παράδειγμα ένα συγκεκριμένο σημείο παρουσιάζεται ως το *σημείο τομής δύο ευθειών*, η σημασία του όρου 'Αυγερινός' δίνεται από την οριστική περιγραφή *το πρωινό άστρο*. Αυτή η παρατήρηση έχει δώσει λαβή για την ερμηνεία ότι η σημασία ενός όρου είναι μια περιγραφική συνθήκη που εκφράζεται με μια οριστική περιγραφή. Η σημασία προσδιορίζει την

αναφορά ως το αντικείμενο που πληρεί αυτή τη συνθήκη¹¹. Σύμφωνα, με αυτή την ερμηνεία ο όρος 'Αριστοτέλης' εκφράζει μια σημασία που δίνεται από την οριστική περιγραφή ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η περιγραφή προσδιορίζει την αναφορά του όρου, το πρόσωπο Αριστοτέλης, ως εκείνο το αντικείμενο που πληροί τη συνθήκη ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ακολουθώντας μια τέτοια ερμηνεία των φρεγκιανών σημασιών, η σκέψη, η σημασία δηλαδή μιας δηλωσιακής πρότασης, συνίσταται στις συνθήκες αλήθειας της. Η σκέψη, για παράδειγμα, που εκφράζεται από την πρόταση

‘Ο Αριστοτέλης ίδρυσε το Λύκειο στην αρχαία Αθήνα’

συνίσταται σε μια περιγραφική συνθήκη, το υφιστάμενο της οποίας είναι ικανό και αναγκαίο για την αλήθεια της πρότασης.

Παρότι στα παραδείγματα που παρουσιάζει ο Frege για να εξηγήσει τη σημασία όρων παραθέτει οριστικές περιγραφές δεν είναι βάσιμος ο ισχυρισμός ότι η σημασία ενός ονόματος εκφράζεται πάντοτε μέσω μιας οριστικής περιγραφής. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Dummett αυτό που χρειάζεται να αποδώσουμε στη σημασία ενός όρου είναι ότι αυτή παρέχει ένα τρόπο αναγνώρισης της αναφοράς. Κάποιος που κατανοεί μια έκφραση μπορεί με κάποιο τρόπο να αναγνωρίσει το αντικείμενο στο οποίο αυτή αναφέρεται. Η σημασία μιας έκφρασης καθορίζει ένα κριτήριο ταυτοποίησης της αναφοράς. Κάποιος που κατανοεί το όνομα 'Αριστοτέλης' έχει την δυνατότητα να αναγνωρίσει την αναφορά του ονόματος 'Αριστοτέλης' και κάποιος που κατανοεί την πρόταση «ο αυγερινός ανατέλλει» έχει την δυνατότητα να αναγνωρίσει την αλήθεια της πρότασης. Υπό αυτή την ερμηνεία δεν χρειάζεται να θεωρήσουμε τον περιορισμό ότι ο τρόπος αναγνώρισης της αναφοράς δίνεται μέσω κάποιας οριστικής περιγραφής ή ότι προϋποθέτει κάποια περιγραφική συνθήκη και επιπλέον δεν υπάρχει ρητά τέτοιος ισχυρισμός στον Frege.

Μια θέση όμως που ο Frege διατυπώνει ρητά είναι ότι κάθε έκφραση εκφράζει μια σημασία η οποία προσδιορίζει την αναφορά της έκφρασης. Μια έκφραση αναφέρεται σε ένα αντικείμενο εκφράζοντας μια σημασία. Στη θέση ότι ένας όρος αναφέρεται σε ένα αντικείμενο υπάρχει πάντα το ερώτημα του πώς ο όρος αναφέρεται. Δεν υπάρχει αναφορά που δεν προσδιορίζεται με κάποιο τρόπο. Δεν υπάρχει αναφορά δίχως σημασία. Η αναφορά σε ένα αντικείμενο γίνεται πάντα μέσω κάποιου τρόπου. Δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε κάποιο αντικείμενο δίχως να το προσδιορίσουμε με κάποιο τρόπο. Με άλλα λόγια ο Frege αρνείται τη δυνατότητα άμεσης, ευθείας αναφοράς σε κάποιο αντικείμενο (direct reference).

¹¹ Βλέπε Searle, J. "Proper Names", Putnam, H. "The Meaning of Meaning", Kripke, S. *Naming and Necessity*. Οι συγκεκριμένοι κατατάσσουν τη θεωρία νοήματος του Frege, μαζί με τη θεωρία οριστικών περιγραφών του Russell, στις περιγραφικές θεωρίες του νοήματος.

1.7 Αναφορά δηλωσιακών προτάσεων:

Ο Frege επιχειρηματολογεί για τη θέση ότι αναφορά μιας δηλωσιακής πρότασης είναι η τιμή αλήθειας της. Το επιχείρημα του Frege για αυτή τη θέση βασίζεται στην αρχή της συνθετικότητας στο επίπεδο της αναφοράς: η αναφορά μιας σύνθετης έκφρασης καθορίζεται πλήρως από τις αναφορές των συστατικών της εκφράσεων. 'Καθορίζεται' σημαίνει ότι αντικατάσταση μιας συστατικής έκφρασης από άλλη με την ίδια αναφορά δε μεταβάλλει την αναφορά της σύνθετης έκφρασης. 'Καθορίζεται πλήρως' σημαίνει ότι αλλαγή στην αναφορά μιας σύνθετης έκφρασης συμβαίνει μόνο όταν υπάρχει αλλαγή στην αναφορά συστατικών εκφράσεων. Θεωρώντας την αρχή της συνθετικότητας στο επίπεδο της αναφοράς συμπεραίνεται ότι η αναφορά μιας πρότασης δε θα μπορούσε να είναι η σκέψη που εκφράζει η πρόταση . Οι προτάσεις

‘Ο Αυγερινός είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο’

‘Ο Αποσπερίτης είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο’

εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις, παρότι οι συστατικές τους εκφράσεις έχουν την ίδια αναφορά¹². Η αναφορά μιας πρότασης δεν μπορεί να είναι άλλο από την αληθοτιμή της.

Η σκέψη που εκφράζεται από μια δηλωσιακή πρόταση είναι η σημασία της πρότασης. Στις σκέψεις διακρίνουμε μια σύνθεση. Συνθετικά της σκέψης που εκφράζεται από μια πρόταση είναι οι σημασίες των συστατικών εκφράσεων της πρότασης. Οι όροι ‘Αυγερινός’ και ‘Αποσπερίτης’ εκφράζουν διαφορετικές σημασίες, δηλαδή, το αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο, και οι προτάσεις ‘Ο Αυγερινός είναι πλανήτης’ και ‘Ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης’ εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις.

Μια πρόταση που περιέχει μια έκφραση που στερείται αναφοράς, όπως ‘πήγασος’, ‘η βραδύτερα συγκλίνουσα ακολουθία’, ‘ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας’ έχει νόημα εφόσον οι συστατικές της εκφράσεις έχουν σημασία. Αλλά μια τέτοια πρόταση, σύμφωνα με τον Frege δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, δηλαδή στερείται αναφοράς.

Σύμφωνα με τον Frege, η σχέση που έχει μια σκέψη με την τιμή αλήθειας της είναι παράλληλη με τη σχέση που έχει ένας μοναδιαίος όρος με το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται. Ο Frege θεωρεί τις δηλωσιακές προτάσεις σύνθετα κύρια ονόματα, σύνθετες εκφράσεις που εκφράζουν μια σημασία, μια σκέψη, η οποία προσδιορίζει ένα αντικείμενο, το αληθές ή το ψευδές. Άμεση συνέπεια αυτής της θέσης είναι ότι όλες οι αληθείς προτάσεις έχουν την ίδια αναφορά, το αληθές καθώς και ότι όλες οι ψευδείς προτάσεις έχουν την ίδια αναφορά, το ψευδές.

¹² Ο λόγος για τον οποίο ο Frege θεωρεί ότι οι δύο αυτές προτάσεις εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις είναι ότι μπορεί κανείς να συλλάβει τη σκέψη που εκφράζεται από τη μια πρόταση δίχως να συλλάβει τη σκέψη που εκφράζεται από την άλλη. (Για περισσότερες λεπτομερείς σχετικά με αυτό το σημείο βλέπε G. Evans 1982).

1.8 Ελλιπή Σύμβολα

Για τον Frege κύρια ονόματα είναι οι απλές ή σύνθετες εκφράσεις που αναφέρονται σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Τέτοιες εκφράσεις είναι πλήρη σύμβολα. Στην κατηγορία των κυρίων ονομάτων ανήκουν οι δηλωσιακές προτάσεις, τα κανονικά κύρια ονόματα, οι οριστικές περιγραφές. Μια δηλωσιακή πρόταση σχηματίζεται από ένα κύριο όνομα και ένα κατηγορηματικό σύμβολο. Για παράδειγμα, η πρόταση 'Το πρωινό άστρο είναι λαμπρό' σχηματίζεται από το όνομα 'το πρωινό άστρο' και το κατηγορηματικό σύμβολο 'λαμπρό'. Σε αντίθεση με τα κύρια ονόματα και τις δηλωσιακές προτάσεις, μια κατηγορηματική έκφραση δεν αναφέρεται σε ένα αντικείμενο. Εάν η αναφορά ενός κατηγορηματικού συμβόλου ήταν ένα αντικείμενο -μια συγκεκριμένη ή αφηρημένη οντότητα-, μια πρόταση θα ήταν απλώς μια λίστα ονομάτων. Οι κατηγορηματικές εκφράσεις για τον Frege είναι ελλιπή σύμβολα. Ελλιπή σύμβολα αποτελούν οι μονομελείς, διμελείς κ.ο.κ κατηγορηματικές εκφράσεις μιας γλώσσας όπως '...κυκλικός', '...ανατολικά του...'. Τα ελλιπή σύμβολα, σε αντίθεση προς τα κύρια ονόματα, δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένα αντικείμενα, ούτε μπορούν να εμφανισθούν μόνα τους. Ένα ελλιπές σύμβολο μπορεί να αποτελέσει μόνο 'μέρος' ενός πλήρους συμβόλου. Το ελλιπές σύμβολο '...κυκλικός' εμφανίζεται μόνο σαν 'μέρος' μιας πρότασης, όπως 'Το σχήμα της σελήνης είναι κυκλικό', η οποία είναι ένα πλήρες σύμβολο. Το ελλιπές σύμβολο '...ανατολικά του...' εμφανίζεται μόνο σαν 'μέρος' μιας πρότασης όπως 'Η Νέα Υόρκη είναι ανατολικά του Σαν Φραντσίσκο'. Τα ελλιπή σύμβολα εμφανίζονται με ένα ή περισσότερα κενά. Η συμπλήρωση των κενών από ένα πλήρες σύμβολο οδηγεί στο σχηματισμό μιας πρότασης.

Η αναφορά μιας μονομελούς ελλιπούς έκφρασης είναι μια έννοια, μιας διμελούς είναι μια σχέση. Οι έννοιες και οι σχέσεις, για τον Frege, είναι επίσης ελλιπείς. Μια έννοια, για τον Frege, δεν είναι αντικείμενο (ούτε *επιμέρους-καθέκαστο* –particular- ούτε *καθόλου* –universal). Η έκφραση '...κυκλικός', όπως εμφανίζεται στην πρόταση 'Το σχήμα της σελήνης είναι κυκλικό' δεν προσδιορίζει κάποιο αντικείμενο, π.χ. την ιδιότητα της κυκλικότητας ή το σύνολο των κυκλικών αντικειμένων. Η λογική φύση μιας έννοιας ή μιας σχέσης είναι να είναι αληθής για μερικά αντικείμενα και ψευδής για άλλα. Τα αντικείμενα για τα οποία μια έννοια ή μια σχέση είναι αληθής αποτελούν την *έκταση* της έννοιας ή της σχέσης.

Η ελλιπής φύση των κατηγορηματικών συμβόλων και των εννοιών που αποτελούν την αναφορά τους, γίνεται κατανοητή θεωρώντας τον συναρτησιακό χαρακτήρα που αποδίδει ο Frege στις έννοιες. Το κατηγορηματικό σύμβολο '...κυκλικός', σύμφωνα με τον Frege, αναφέρεται σε μια συνάρτηση της οποίας το πεδίο τιμών είναι το σύνολο των τιμών αλήθειας {Αλήθεια, Ψεύδος}. Γενικά, για τον Frege, μια έννοια είναι μια συνάρτηση στο σύνολο των αληθοτιμών {Αλήθεια, Ψεύδος}. Για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, η έννοια κυκλικός είναι αληθής ή ψευδής. Για το αντικείμενο που

αποτελεί αναφορά του μοναδιαίου όρου 'το σχήμα της σελήνης', η έννοια κυκλικός είναι αληθής. Για το αντικείμενο που αποτελεί την αναφορά του μοναδιαίου όρου 'η τροχιά της σελήνης γύρω από τη γη' η έννοια κυκλικός είναι ψευδής.

Η διαφορά ανάμεσα στους μοναδιαίους όρους και τα ελλιπή σύμβολα καθώς και η διαφορά ανάμεσα στα αντικείμενα και τις έννοιες είναι ουσιαστική θέση στη θεωρία του Frege. Οι έννοιες, έχοντας συναρτησιακό χαρακτήρα διακρίνονται από τα αντικείμενα. Επομένως στην κατηγορία των κυρίων ονομάτων δεν ανήκουν γλωσσικές εκφράσεις που εκφράζουν ή αναφέρονται σε έννοιες. Στην κατηγορία των κυρίων ονομάτων ανήκουν οι πλήρεις εκφράσεις που αναφέρονται σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Η διάκριση είναι ουσιαστική όσον αφορά τη σύνθεση του λογικού πυρήνα μιας πρότασης. Ο λογικός πυρήνας –η σκέψη- μιας πρότασης εκφράζεται από ένα πλήρες σύνθετο σύμβολο –την πρόταση- στο οποίο διακρίνονται πλήρη και ελλιπή σύμβολα ως συνθετικά.

Η διάκριση ανάμεσα σε κύρια ονόματα και ελλιπή σύμβολα είναι σημαντική διότι έχει οντολογικές προεκτάσεις. Η ταυτοποίηση μιας γλωσσικής έκφρασης ως κύριο όνομα είναι η θεώρηση ότι αυτή η έκφραση προσδιορίζει μια οντότητα. Η γλωσσική σήμανση των αντικειμένων είναι τα κύρια ονόματα. Αξίζει να σημειώσουμε τη θεώρηση της λογικής υπόστασης εκφράσεων όπως 'ένας', 'κάποιος', 'όλοι' από τον Frege. Θεωρούμε τις προτάσεις:

'Κανένας δε διακρίνεται από τον εαυτό του'

'Κάποιος άνθρωπος ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών'

'Όλοι οι πλανήτες περιστρέφονται γύρω από τον ήλιο'

Οι εκφράσεις 'κανένας', 'ένας', 'όλοι', 'κάποιος', 'μερικοί', παρότι εμφανίζονται στη θέση του γραμματικού υποκειμένου της πρότασης, δεν είναι κύρια ονόματα. Τέτοιες εκφράσεις δεν προσδιορίζουν κάποια συγκεκριμένη οντότητα. Η λογική τους λειτουργία δεν είναι να προσδιορίζουν κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο. Τέτοιες εκφράσεις είναι ελλιπή σύμβολα. Η λογική τους λειτουργία είναι να είναι αληθείς για ορισμένα αντικείμενα και ψευδείς για άλλα. Για παράδειγμα, ας θεωρήσουμε το ελλιπές σύμβολο '... άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών'. Αυτή η έκφραση είναι ελλιπής. Είναι αληθής για τον Kepler και ψευδής για άλλα αντικείμενα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι αληθή για όλα τα αντικείμενα, ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι ψευδή για όλα τα αντικείμενα και ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι αληθή για μερικά αντικείμενα και ψευδή για άλλα. Στην πρόταση 'Κάποιος άνθρωπος ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών' η έκφραση 'κάποιος' έχει την εξής λογική λειτουργία: η συνάρτηση '... άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών' δεν είναι πάντοτε ψευδής. Βλέπουμε ότι η έκφραση 'κάποιος' είναι δευτέρας τάξεως ελλιπές σύμβολο. Είναι αληθές ότι η συνάρτηση '...άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών' δεν είναι πάντοτε ψευδής.

Η γραμματική-συντακτική σύνθεση μιας πρότασης της κοινής γλώσσας δεν αντικατοπτρίζει πάντοτε τη σύνθεση της σκέψης, τον λογικό πυρήνα της σκέψης. Η ταυτοποίηση της λογικής θέσης των συνθετικών εκφράσεων μιας πρότασης είναι απαραίτητη για να συλλάβουμε τη σκέψη που εκφράζει η πρόταση, το λογικό πυρήνα της πρότασης. Πρέπει να ταυτοποιήσουμε εάν μια συνθετική έκφραση λειτουργεί ως κύριο όνομα, ως συναρτησιακό σύμβολο, ως δευτέρας τάξεως συναρτησιακό σύμβολο κ.ο.κ. για να συλλάβουμε τη σκέψη που εκφράζει η πρόταση και να προβούμε τελικά στην αναγνώριση της τιμής αλήθειας της πρότασης.

Ως σύνοψη των κυριότερων θέσεων του Frege για τη σχέση γλωσσικών όρων με τη σημασία και την αναφορά τους παραθέτουμε ένα διάγραμμα του Frege που βρίσκεται σε μια επιστολή του στον Husserl (1891).

	Όνομα	Ελλιπές Σύμβολο	Πρόταση
Σημασία	τρόπος προσδιορισμού της αναφοράς	συνάρτηση	σκέψη
Αναφορά	οντότητα	συνάρτηση	Αληθές, Ψευδές

Η πρόταση αποτελείται από όνομα και ελλιπές σύμβολο. Η σημασία του ονόματος είναι ένας τρόπος προσδιορισμού της οντότητας που αποτελεί την αναφορά του. Ένα ελλιπές σύμβολο είναι ένας συναρτησιακός μηχανισμός από ονόματα σε προτάσεις, ενώ η αναφορά ενός ελλιπούς συμβόλου είναι μια συνάρτηση από οντότητες σε τιμές αλήθειας. Η σημασία μιας πρότασης είναι μια σκέψη η οποία είναι ένας τρόπος προσδιορισμού μιας τιμής αλήθειας. Η σημασία μιας πρότασης καθορίζεται πλήρως από τις σημασίες των συνθετικών της μερών ενώ η αναφορά μιας πρότασης καθορίζεται πλήρως από τις αναφορές των συνθετικών της μερών.

1.9 Η αντικειμενικότητα της σημασίας και η αποδέσμευση από τον ψυχολογισμό

Η σημασία ενός όρου ή μιας πρότασης δεν είναι νοητική εικόνα ή ψυχολογική οντότητα. Με τη θέση αυτή ο Frege εγκαινιάζει μια στροφή από παραδοσιακές θεωρίες νοήματος που θεωρούν ότι οι λέξεις

είναι σύμβολα ιδεών¹³. Οι ιδέες, οι νοητικές εικόνες, οι παραστάσεις, τα συναισθήματα είναι ψυχολογικές οντότητες και επομένως υποκειμενικές. Μια ιδέα/νοητική παράσταση ανήκει πάντοτε σε κάποιο συγκεκριμένο υποκείμενο, ανήκει στη συνείδηση κάποιου υποκειμένου. Δύο διαφορετικά υποκείμενα δεν μπορούν να έχουν την ίδια ιδέα ή νοητική παράσταση. Επιπλέον η ιδέα/νοητική παράσταση δεν είναι γνωσιακά προσπελάσιμη από άλλα υποκείμενα.

Η σημασία ενός όρου δεν είναι η ιδέα που σχηματίζει ένα υποκείμενο για το αντικείμενο που αποτελεί την αναφορά του όρου. Δύο υποκείμενα μπορούν να συλλάβουν την ίδια σημασία, εφόσον μπορούν να κατανοήσουν με τον ίδιο τρόπο τις εκφράσεις μιας γλώσσας. Σε αντίθεση με την ιδέα/νοητική παράσταση που είναι ιδιωτική, η σημασία μιας έκφρασης είναι αντικειμενική και επικοινωνήσιμη. Εάν το νόημα ήταν μια ιδέα ή ψυχολογική οντότητα η επικοινωνία δεν θα ήταν εφικτή. Η αντικειμενικότητα της σημασίας στον Frege εξηγείται ως «ανεξαρτησία από αίσθημα, ενόραση, φαντασία και από όλες τις κατασκευές νοητικών εικόνων, αλλά όχι ανεξαρτησία από τον λόγο». Η σημασία είναι ανεξάρτητη από το νου. Η σκέψη που εκφράζεται από το Πυθαγόρειο θεώρημα ήταν, είναι, και θα είναι αληθής ανεξάρτητα από το αν υπήρξε, υπάρχει, ή θα υπάρξει υποκείμενο να συλλάβει τη σκέψη.

Ο Frege δεν αρνείται ότι ένα υποκείμενο έχει μια ιδέα ή νοητική παράσταση σε σχέση με έναν όρο ή μια πρόταση. Αυτό που αρνείται είναι ότι η σημασία του όρου, αυτό δηλαδή που προσδιορίζει την αναφορά και την τιμή αλήθειας των προτάσεων στις οποίες απαντάται, είναι η ιδέα ή η νοητική παράσταση. Χρησιμοποιεί μια αναλογία για να δείξει τη σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο, τη σημασία και την ιδέα. Ας θεωρήσουμε την παρατήρηση της σελήνης μέσω ενός τηλεσκοπίου. Μπορούμε να αντιστοιχίσουμε τη σελήνη με την αναφορά του όρου 'σελήνη', το είδωλο της σελήνης στο φακό του τηλεσκοπίου με τη σημασία, και το είδωλο που σχηματίζεται στο αμφιβληστροειδή ενός παρατηρητή με την ιδέα ή τη νοητική εικόνα. Ενώ κάθε παρατηρητής μπορεί να παρατηρήσει το είδωλο της σελήνης στο φακό του τηλεσκοπίου, το οποίο είναι ανεξάρτητο από τον παρατηρητή, το είδωλο που σχηματίζεται στον αμφιβληστροειδή του παρατηρητή ανήκει αποκλειστικά σ' αυτόν. Η σημασία είναι αντικειμενική, ανεξάρτητη από το υποκείμενο και επικοινωνήσιμη, εφόσον διαφορετικά υποκείμενα μπορούν να συλλάβουν τη σημασία ενός όρου ή μιας πρότασης.

Αξίζει να σχολιάσουμε μια διάκριση που διαφαίνεται στον Frege ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και την πραγματικότητα. Η έννοια της αντικειμενικότητας στον Frege είναι διαφορετική από την έννοια της φυσικής πραγματικότητας. Τα αντικείμενα της φυσικής πραγματικότητας υπάρχουν στο χώρο και συμμετέχουν σε αιτιακές διαδικασίες. Υπό αυτή τη θεώρηση οι αριθμοί είναι αντικειμενικοί αλλά όχι πραγματικοί. Τα φυσικά σώματα είναι πραγματικά και αντικειμενικά. Ο άξονας της γης είναι αντικειμενικός αλλά όχι πραγματικός. Δεν είναι όμως η σκέψη ένα ψυχολογικό συμβάν; Σύμφωνα με τον Frege υπάρχει σαφής διαχωρισμός «ανάμεσα στο ψυχολογικό και το λογικό, ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό». Ο εν λόγω διαχωρισμός έχει να κάνει με την έννοια της αλήθειας. Σε αντίθεση με την ψυχολογία, το αντικείμενο της οποίας είναι η σπουδή των αιτιών και αιτιακών

¹³ Βλέπε Locke, J. *An Essay Concerning Human Understanding* book 3.

διασυνδέσεων των ψυχολογικών συμβάντων και οντοτήτων, το αντικείμενο σπουδής της λογικής είναι η αλήθεια. «Η ψυχολογία περιγράφει τις αιτίες που μας οδηγούν στις κρίσεις μας. Αυτές οι αιτιακές διασυνδέσεις ίσως οδηγήσουν στην αλήθεια αλλά ίσως στο ψεύδος. Δεν έχουν καμιά εσωτερική σχέση με την αλήθεια. Δεν έχουν καμιά σχέση με την αντίθεση ανάμεσα στο αληθές και στο ψευδές.» Ο Frege αποδεσμεύει τη Λογική από την Ψυχολογία και τη σπουδή της αλήθειας από περιγραφές συγκεκριμένης κατηγορίας ψυχολογικών διαδικασιών.

Ο Frege διαχωρίζει ανάμεσα στη σύλληψη μιας σκέψης και στην ίδια τη σκέψη. Η σύλληψη μιας σκέψης είναι μια νοητική πράξη ενός υποκειμένου. Γίνεται μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Όμως το περιεχόμενο αυτής της νοητικής σύλληψης, η σκέψη είναι αντικειμενική, ανεξάρτητη από το υποκείμενο και επικοινωνήσιμη. Διαφορετικά υποκείμενα σε διαφορετικές στιγμές μπορούν να σκέφτονται το Πυθαγόρειο θεώρημα. Παρότι οι νοητικές πράξεις σύλληψης του Πυθαγορείου θεωρήματος είναι διαφορετικές, η σκέψη που εκφράζεται από το Πυθαγόρειο θεώρημα είναι κοινή για όλα τα υποκείμενα στις διάφορες στιγμές που συλλαμβάνουν τη σκέψη.

Όπως η σκέψη είναι ανεξάρτητη από τη σύλληψή της από ένα υποκείμενο –η σύλληψη μιας σκέψης είναι νοητικό-ψυχολογικό συμβάν – έτσι και η αλήθεια ή το ψεύδος της σκέψης είναι ανεξάρτητα από την αναγνώριση της αλήθειας από ένα υποκείμενο. Η αλήθεια δεν είναι ένα προϊόν μιας νοητικής-εσωτερικής πράξης. Το Πυθαγόρειο θεώρημα είναι ήταν και θα είναι αληθές ανεξάρτητα από το εάν υπάρχουν υποκείμενα που το αναγνωρίζουν ως αληθές. Το Πυθαγόρειο θεώρημα και η αλήθεια του δεν είναι προϊόντα του ανθρώπινου νου.

Στις φυσικές γλώσσες οι δηλωσιακές προτάσεις εκφράζουν συγκεχυμένα τρία στοιχεία:

- 1) Σύλληψη της σκέψης (σύλληψη του λογικού πυρήνα της πρότασης)
- 2) Αναγνώριση της αληθοτιμής (κρίση)
- 3) Έκφραση της κρίσης (ισχυρισμός)

Το 1) συμβαίνει όταν θεωρούμε απλώς τη σκέψη. Θεωρούμε ότι ο Αυγερινός είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο. Συλλαμβάνουμε τη σκέψη που εκφράζει το Πυθαγόρειο θεώρημα. Το να συλλάβουμε τη σκέψη δε σημαίνει ότι έχουμε αναγνωρίσει την τιμή αλήθειας. Η πρόοδος στα 2) και 3) είναι κοπιαστική διαδικασία. Όταν αναγνωρίσουμε την τιμή αλήθειας της σκέψης έχουμε κάνει πρόοδο στα 2) και 3).

1.10 Αρχή του πλαισίου:

Ο Frege προσυπογράφει μια αρχή η οποία έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς σε όλες τις μετέπειτα προσεγγίσεις της έννοιας του νοήματος. Αυτή είναι η αρχή ότι 'Μόνο στο πλαίσιο της πρότασης η λέξη έχει νόημα'. Ο Frege συνδέει την αρχή του πλαισίου με τον αντιψυχολογισμό. Η άρνηση της αρχής του πλαισίου, η θεώρηση ότι η λέξη έχει νόημα απομονωμένη από την πρόταση οδηγεί στη θεώρηση του νοήματος ως ψυχολογική οντότητα-νοητική παράσταση. Το ότι ορισμένες λέξεις δε συνδέονται με κάποια ιδέα ή νοητική παράσταση δε σημαίνει ότι οι λέξεις δεν έχουν νόημα. Σε σχέση με τις εκφράσεις 'η απόστασή μας από τον ήλιο', ο αριθμός '4', 'και,' 'ή' ένα υποκείμενο δε σχηματίζει κάποια νοητική παράσταση. Το νόημα αυτών των εκφράσεων βρίσκεται στο πλαίσιο των σκέψεων που εκφράζουν οι προτάσεις στις οποίες εμφανίζονται. Η αναζήτηση του νοήματος είναι αναζήτηση της σκέψης και η σκέψη είναι ο φορέας του αληθούς και του ψευδούς.

Για τον Frege οι σκέψεις και γενικότερα οι σημασίες ανήκουν σε ένα ' τρίτο χώρο' διαφορετικό από το χώρο των ιδεών, νοητικών παραστάσεων, ψυχολογικών οντοτήτων και διαδικασιών αλλά διαφορετικό και από το χώρο των φυσικών αντικειμένων. Οι θεωρήσεις του Frege για τις σκέψεις και γενικότερα για τις σημασίες ότι διέπονται από λογικές σχέσεις, ότι προσδιορίζουν τρόπους νοητικών πράξεων, ότι διακρίνονται από ψυχολογικές οντότητες, ότι είναι αντικειμενικές, άχρονες, ότι μπορούν να νοηθούν από διαφορετικά υποκείμενα, και ότι προσδιορίζουν συγκεκριμένα αντικείμενα έχουν γίνει επίκεντρο κριτικής. Ο Dummett (1973) αναφέρεται στη θέση αυτή του Frege σαν το 'μύθο του τρίτου χώρου'. Όμως δε θα ήταν υπερβολή να ισχυρισθούμε ότι όλες οι προσπάθειες εξήγησης του νοήματος που έπονται του Frege δεν είναι παρά προσπάθειες εξήγησης των σημασιών δίχως την υπόθεση ενός ' τρίτου χώρου', δηλαδή προσπάθειες εξήγησης ή σε μερικές περιπτώσεις διάλυσης αυτού του μύθου.

Κλείνοντας αυτήν την παράγραφο ας σχολιάσουμε τη σχέση της γλώσσας με τη σκέψη. Η γλώσσα δεν προσφέρει ένα τρόπο ανάμεσα σε άλλους για τη σύλληψη των σκέψεων και την προσέγγιση της αλήθειας. Η σύλληψη της σκέψης –η οποία διαφέρει από νοητικές παραστάσεις και συνειρμικές διεργασίες - είναι η σύλληψη κάτινος που ανήκει στο χώρο του λογικού –έχει λογική σύνθεση, υφίσταται λογικές διασυνδέσεις με άλλες σκέψεις – και είναι αληθής ή ψευδής. Η σύλληψη της σκέψης γίνεται μόνο μέσω της γλώσσας. Παρότι η κοινή γλώσσα εξυπηρετεί πολλούς σκοπούς και η έκφραση της σκέψης δεν είναι διάφανη στις κοινές γλώσσες, οι σκέψεις ταυτοποιούνται μόνο μέσω της λογικής ανάλυσης της γλώσσας.

2. Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Ελένη Μανωλακάκη, 2015. Ελένη Μανωλακάκη. «Φιλοσοφία της Γλώσσας. Θεωρία νοήματος του Frege. Το πρόβλημα του νοήματος». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: opencourses.uoa.gr/courses/PHS1

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων

- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

